

Preisich Gábor: Építészeti, városépítészeti pályafutásom története

A szöveget gondozták és szerkesztették: Fehérvári Zoltán és Práfkalvi Endre, Magyar Építészeti Múzeum, Bp., 2009. 210 old., á. n. (LAPIS ANGULARIS VII. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből)

„Budapest az elmúlt fél évszázadban – számos hiányossága ellenére – meg tudta őrizni legjellegzetesebb vonásait, értékeit. Arculata kevésbé változott, mint más – akár nyugati, akár tőlünk keletre fekvő – nagyvárosoké. Annak mérlegelése, hogy ebben mennyi volt a tudatos városfejlesztés szerepe, mennyi a viszonylagos szegénységünké, túlhaladná e tanulmány kereteit.” Ezek a befejező mondatai Preisich Gábor Budapest háború utáni város-történetét feldolgozó munkájának (*Budapest városépítésének története 1945–90. Tanulmányok*. Műszaki, Bp., 1998. 279. old.). A városfejlesztés hatékonyságát illető szkeptikus lezárás csak részben magyarázható a történészek az eseményeket kívülről néző, regisztráló, megértésükre, nem pedig megítélésükre törekvő felfogásmódjával. A szerző ugyanis nemcsak kutatója volt a vizsgált időszaknak, hanem megélője, sőt a város alakítója is, Budapest rendezési terveinek készítője. A fenti mondatokat így akár mentegetőzésnek, önkritikának vagy egyszerűen bölcs belátásnak is értékelhetjük.

Preisich Gábor (1909–1998) egyike annak a néhány – visszatekintve meglepően kevés – építésznek, akik a második világháborút követően meghatározó szerepet kaptak az ország építésügyében – tervezésben, fejlesztésben, irányításban vagy épp az oktatásban –, és ezt a szerepet, ha változó pozícióban és súllyal is, végig megőrizték. Életútja annyiban sajátos, hogy pályája során kipróbálta és sikeresen művelte az építészetnek

szinte minden lehetséges oldalát. Az építészmérnöki diploma megszerzése után tervezni kezdett. Több mint húsz megépült családi ház és bérház köthető a nevéhez, amelyek többnyire a Preisich és Vadász építészirodában készültek, méghozzá a modern építészet szellemében, lévén tervezőjük a CIAM (*Congrès Internationaux d'Architecture Moderne*) magyar csoportjának tagja. Preisich a tervezéssel 1945 után, egészen a hatvanas évekig sem hagyott fel, de tervpályázatokon később is részt vett.

A háborút követően mégis a város-tervezői és -irányítói feladatok kerültek tevékenysége középpontjába. Előbb a Fővárosi Közmunkák Tanácsában, majd az első állami tervezőintézetben dolgozott Budapest általános rendezési tervén. A munkát az általa megszervezett fővárosi tervezőintézetben folytatta, egészen 1975-ig, nyugdíjazásáig. Rövid közjátékot jelentett az 1950 és 1955 közötti időszak, amikor a Fővárosi Tanács Városrendezési Főosztályának vezetőjeként a város-tervezés mellett a város-tervezés irányítását is végezte. Végül – bár írásai a harmincas évektől folyamatosan jelentek meg az építészeti lapokban – az ötvenes évek végén kezdte el város-történeti kutatásait, amelyek eredménye a Budapest városépítésének történetét a XVII. század végétől a XX. század közepéig feldolgozó háromkötetes, máig egyedülálló munkája: *Budapest városépítésének története Buda visszavételétől a kiegyezésig*. 1960.; *Budapest városépítésének története a kiegyezéstől a Tanácsköztársaságig*. 1964.; *Budapest városépítésének története 1919–1969*. 1969. (Műszaki, Bp.) Számos díjat és kitüntetést kapott, s 1992-ben Budapest díszpolgára lett.

A hosszú életű és gazdag életművet hátrahagyó Preisich Gábor 100. születésnapja alkalmából adta ki a Magyar Építészeti Múzeum az írásából készült könyvet, melynek meghatározó eleme az 1987 és 1990 között keletkezett, többször átdolgozott visszaemlékezés, az *Építészeti, város-építészeti pályafutásom története*. Preisich Gábornak nem ez az egyetlen vallomása életútjáról, a szerkesztők ezért írják – szinte mentegetőzve –, hogy a közreadott szöveg „természet-szerűleg nem állít elénk alapvetően

más emberi és pályaképet, mint ami eddig ismert volt”. Az írás valóban nem lep meg váratlan összefüggések feltárásával, a szerző ugyanis „író építész”, aki nemcsak művelte a város-tervezést, hanem az abban játszott szerepét többször és több helyen is megírta. Az első visszatekintés doktori disszertációja volt (*Budapest városfejlesztésének néhány problémája. Analízis és következtetések*. 1970.), amely Budapest várostervezését naprakészen dolgozta fel, és amelyben a történész-kutató részben maga is a kutatás tárgya lett. A személyes elem – sokszor a tények és események közé beleszótt kis történetek formájában – később és már a szélesebb közönség számára elérhető fórumokon is megjelent. A rendszerváltozásig terjedő időszak városépítését tárgyaló kötet (*Budapest városépítésének története 1945 és 1990*. Műszaki, Bp., 1990.) is a kívülről és a résztvevő kettős szerepében dolgozta fel a múltat. Míg az előbbi példákban a szakmatörténetbe ágyazott egyéni szerep villant fel, a nem sokkal Preisich halála előtt készült interjúkötet (*Preisich Gábor*. Szerk. Bojár Iván András. Kijárat, Bp., 1999.) egyértelműen a személyre és a teljes életútra koncentrált, az építész visszaemlékezései közé korábbi naplórészleteket, feljegyzéseket illesztve, amelyek közül néhány épp a jelenleg közreadott kéziratból való.

Mennyiben más akkor ez a mostani *Pályafutásom története*? Miben nyújt mégis többet a korábbi emlékezéseknél? Amit a kézirat kínál, az – a szerkesztők találó megfogalmazásában – olvasmányos privát-történelem. Ebből remek korrajz bontakozik ki a szerkesztők gondozásában, akik pontosították a hivatkozásokat és utalásokat, korrigálták az esetleges tárgyi tévedéseket. Ha új tényeket nem tudunk is meg, a kellő időtávlat miatt még nem elégszer tárgyalt témát – a XX. század közepének Magyarországát – az írás új megvilágításban mutatja meg. A történet 1926-ban, az egyetemi beiratkozással, a szakmai életút kezdetével indul, és a kézirat lezárásáig, 1990-ig tart, megmutatva a két háború közötti polgári értelmiség világát, a háborús éveket, majd a vezető szakember szemszögéből az azt követő időszak építészeti, építés-

politikai közegét – a koalíciós időkön, a Rákosi-korszakon, majd a hosszú Kádár-koron át a rendszerváltásig. Bár a szerző a visszaemlékezést tudatosan csak az egyetemi évekkkel indítja, így is hangsúlyozva, hogy az a szakmai életút összefoglalása, a valóban szakmai tények (személyes állásfoglalások, nézetek, tettek) háttérbe szorulnak az események és a körülmények, de főleg a környezet, a szereplők leírása, bemutatása mellett. Ahogy haladunk előre az időben, egymás után jelennek meg a Preisich pályája szempontjából fontos emberek – nem mellesleg szinte mind a háború utáni hazai építészeti és városépítészeti szakma meghatározó alakjai –, akiket bemutat és értékkel. Van, akire csak fél oldalt, van, akire egész oldalt szán, és persze vannak visszatérő figurák, mert a személyes kapcsolatok a bő hetven év alatt végig fontos, sőt meghatározó szerepet játszottak mind az életútban, mind a szakmai eseményekben. A leírások, jellemzések persze nem tartalmaznak semmi leleplezést, főként nem haragot, Preisich Gábor – bár nem szereti az összes körülötte megjelenő kollégát, főnököt vagy beosztottat – meglepő megértéssel ír róluk, még akkor is, ha épp egykori összeütközésekről, ellentétekről szól. Talán azért, mert önmagához is őszinte. „Perényin múltott az is, hogy hosszú ideig nem kaptam meg az építészek elismerését jelentő Ybl-díjat, amelyre – úgy véltem – jogosan számíhattam. [...] azután – 1962-ben, amikor Perényi már nem volt fősztályvezető a fővárosnál – végül megkaptam az annyira áhított Ybl-díjat. Nem tagadom, hogy én is hiú vagyok.” (98. old.)

Az egyes szereplők bemutatásánál érdekesebb, hogyan alakítják a rokoni, majd szakmai kapcsolatokat az egyén pályáját, illetve az, ahogyan kirajzolódik a háború utáni újjáépítés és az építésigazgatás újjászervezése során meghatározóvá váló baráti társaságok, egyáltalán a személyes kapcsolatok, úgy tűnik, Közép-Európában alapvető szerepe. Preisich diploma utáni minden tervezési megbízásának megvan a története, és bizony, az első években szinte mindegyik az orvos édesapa személyes-társadalmi kapcsolatainak köszönhető. De ugyanebből a polgári

családi ismeretségi körből eredt több olyan szakmai kapcsolat is, amely később és főleg 1945 után meghatározó Preisich életében. Az építészeti értékválasztást elindító első lépés is egy barátságának köszönhető, annak az egyetemi évfolyamtársnak, aki elvitte a hazai modern építészeti híveinek körébe. „[Rácz] Gyurka vitt el engem Ligeti Pál építész Deák téri lakására, az ott csütörtök estéknél folyó vitákra, melyeknek ez időtől kezdve szorgalmas látogatója voltam. [...] A Ligetinnél folytatott viták, a viták hatására olvasott könyvek, folyóiratok által lettem – már ekkor – a modern építészeti híve.” (24. és 25. old.) A Ligeti-féle társasághoz kötődés egyenes úton vezetett oda, hogy Preisich is alapító tagja lett a CIAM magyar csoportjának. Az ebben a körben kötött ismeretségek és barátságok pedig különösen fontosak voltak a háború után. Még nem értek véget a harcok Budapesten, amikor Preisich megtudta, hogy a Fővárosi Közmunkák Tanácsának új elnöke Fischer József lett, aki szintén tagja volt a CIAM magyar csoportjának, és korábban közös tervezési munkájuk is volt. „Amint át tudtam menni a »Manci hídon« – március 14-én – jelentkeztem a Közmunkatanácsnál. [...] Ígéretet tett, hogy egy hét múlva már náluk dolgozhatok.” (49. old.)

Természetes, hogy a történetből az építészet és a politika szoros összefonódása is kirajzolódik. Látványos példa az Országos Társadalombiztosítási Intézet 1933-ban meghirdetett bérháztervezési pályázata. Leírásából megtudjuk, hogy az egyes tervezői kollektívákat milyen politikai vagy szakmai érdekcsoportok támogatták, hogy a végül nyertes építészcsoport milyen háttér-kompromisszumok eredményeképp állt fel, és persze azt is, hogy „a tervpályázatok akkoriban névalírással voltak, hallgatólagosan ez biztosította, hogy állami, közületi pályázaton zsidók ne nyerhessenek” (39. old.). 1945 után, amikor Preisich Gábor hirtelen az újjáépítés és a várostervezés első vonalába került, szakma és politika konfrontációja szinte mindennaposá vált számára. A visszaemlékezésben ezek az események – ütközések és megfutamodások – is szerepet kapnak, de

a szöveg egészét tekintve még sincs különösebb jelentőségük. Egyrészt a mesélő emlékezete sok év távlatából a maga szerepét hol elnézőbben, hol épp fontosabbnak ítéli meg, mint amilyen valójában lehetett, másrészt az egykori hitek, szakmai elgondolások is változtak az idővel, s ami régen biztos megoldásnak látszott, annak egy részét utóbb cáfolta a gyakorlat. Így válik, visszatekintve, különös érdemmé az 1950–1955 között fővárosi pozícióban vitt városvédő szerep: „Valamikor megkérdezték tőlem, mit tartok fővárosi működésem legjelentősebb eredményének. Azt feleltem: nem annyira azt, amit sikerült elérnem, mint inkább azt, amit sikerült meggátolnom.” (75. old.) Pedig ugyanezre az időszakra esett a szocreál építészet stílusfordulata, a kötelező historizálás időszaka, amikor a műemlékvédelem szempontja épp összhangban volt a politikai szándékkal. Budapest szocialista fővárosához méltó központjának kialakítása is különös jelentőséget kapott, Preisich részletesen le is írja az ehhez kapcsolódó történetet, a tervbemutatást Rákosi Mátyás előtt, amikor nem tudott válaszolni a nekiszegezett kérdésre – „Mondja meg, Preisich elvtárs, mi Budapest általános rendezési tervének eszmei tartalma” –, a kritikus helyzetet mégis átvészelte (89. old.).

Az önéletrajz mellett három rövid írás került be a kötetbe, amelyek közül kettő külön figyelmet érdemel, hiszen ezek a valódi kordokumentumok. Az 1931-es *Levél Zsuzsikának!* értékes lelet, az országhatáron túlmutató jelentőségű dokumentum. Az akkor pályája kezdetén álló, a modern építészet elvei iránt elkötelezett építész a modern otthonról és benne a modern nő szerepéről írja le elveit. Beatriz Colomina 1992-ben tette közzé – azóta számtalanszor hivatkozott – tanulmányát, melyben Adolf Loos és Le Corbusier 1928 és 1930 között épült villái és írásai alapján az építészeknek a modern otthon és a nő viszonyával kapcsolatos elveit elemzi. (Beatriz Colomina: *The Split Wall: Domestic Voyeurism*. In: uő [ed.]: *Sexuality and Space*. Princeton Architectural Press, New York, 1992.) A *Levél Zsuzsikának!* és Preisich korai

terveinek párhuzamos vizsgálata újabb adalék lehetne a téma árnyalásához.

A másik rövid írás – *Séta a Calvin tértől a Ferdinánd térig* – szinte kínálja magát az összevetésre: vajon mit látnánk ma, ha végigsétálnánk ugyanezen az úton? Vajon hasonlóan lelkese és bizakodók lennénk-e, mint a szerző volt 1951-ben: hogy egy-két éven belül beépül a Kálvin téri két foghíj, hogy az Astoriánál a Nemzeti Színház volt telkén hamarosan ház áll, és hogy a Somogyi Béla úton, a mai Károly körúton a lebombázott Városháza telkére már készülnek a városrendezési tervek?

2009-ben Preisich Gábor írása-it olvasom a könyvtárban. Amikor hazafelé indulok, a Kálvin térnél, a Kecskeméti utca bejáratánál hatalmas tábla tájékoztat, hogy itt készül a Budapest szíve program keretében a Belváros új sétálóutcája. A házak között fel van túrva a terep, gödrök, kőhalmok, munkagépek. A bizonytalan kimenetelű sétára, mert nem tudni, meddig jutok, rajtam kívül csak néhány turista vállalkozik. Rémlik, hogy hónapok óta ez a helyzet. Eszembe jutnak a várostervék, amelyek az egy központú, centrálisan szervezett Budapest észak–déli irányú fejlesztésével, emellett számos alközpont kialakításával számoltak. Hatvan év alatt a városfejlesztési koncepciók valahogy egyre szerényebbek lettek. Budapest arculata valóban kevésbé változott, mint más – akár nyugati, akár tőlünk keletre fekvő – nagyvárosoké. Hogy ebben mennyi volt a tudatos városfejlesztés szerepe? Hogy mennyi a viszonylagos szegénységünké? 2010-re elkészül a budapesti city észak–déli főutcája.

Rejtett gazdaság

BE NEM JELENTETT FOGLALKOZTATÁS ÉS JÖVEDELEMELTITKOLÁS – KORMÁNYZATI LÉPÉSEK ÉS A GAZDASÁGI SZEREPLŐK VÁLASZAI

Szerk. Semjén András, Tóth István János, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Bp., 2009. 266 old., 2500 Ft

A kötetben közölt elméleti-szakirodalmi áttekintő tanulmányból megtudhatjuk, hogy a rejtett gazdasági tevékenységekre 35 különböző kifejezés vonatkozik, kezdve a nálunk gyakran használt feketegazdaságtól a kevésbé ismert földalatti szektorig (*underground economy*). Többségüknek meglehetősen kiforrott és egységes módszertani leírása létezik (Lackó Mária – Semjén András – Fazekas Károly – Tóth István János: *Rejtett gazdaság, rejtett foglalkoztatottság – kutatási eredmények és kormányzati politika a nemzetközi és hazai irodalom tükrében*). A rejtett munka például „azokat a pénzért végzett termelési folyamatokat és szolgáltatásokat foglalja magába, amelyeket az állam nem regisztrál, amelyek rejtettek az állam elől adózási vagy segélyhez jutási célból, és amelyek minden más tekintetben legálisak” (18. old.). Talán kevésbé ismert, hogy a GDP számítása során a nemzeti statisztikai hivatalok becslik a rejtett gazdaság egy részét is, ám a hivatalok ezt a részarányt explicit módon nem közlik.

A rejtett gazdaság felderítése létfontosságú a kutatók és közhivatalnokok számára, hiszen létezése lényegében kormányzati (szabályozási) kudarcra utal, és hatékonyságbeli veszteséget eredményez. Az adók és járulékok kijátszása, ami a szerkesztők szerint Magyarországon már „össznépi játék”, végső soron hozzájárul a magas adószinthez és az adóterhelés igazságtalan eloszlásához.

A könyvben közreadott tíz tanulmány a Miniszterelnöki Hivatal és az MTA által támogatott, *A rejtett gazdaságban való részvétel és csökkentésének kormányzati eszközei* című kutatási

tások (a Világbank és a Miniszterelnöki Hivatal *A feketefoglalkoztatás és az informális gazdaság visszaszorítása Magyarországon* című kutatási programja, illetve a *Rejtett gazdaság és rejtett foglalkoztatás* című K48891. sz. OTKA-kutatás) eredményeit mutatja be. A tanulmányok alkalmazott, közpolitikai jellege megmutatkozik a tizenöt szerző intézményes kötődésében is: az egyetemen vagy kutatóintézetben dolgozó közgazdászok mellett számos pénzügyminisztériumi elemző van közöttük. A kötet célja nemcsak a helyzetértékelés, hanem kormányzati intézkedések – köztük a kudarcot valló intézkedések – hatásvizsgálata is. Kudarcs esetünkben az, ha egy intézkedés célja a rejtett gazdaság csökkentése volt, ám csak újabb lehetőségeket teremtett a közterhek alóli kibújásra.

A szerkesztők a kötet címével is kiemelik a kormányzati intézkedésre adott egyéni válaszok jelentőségét, amelyeket igyekeznek számszerűsíteni, és előre jelezni. A jelenlegi jogalkotásból gyakorta hiányzik ez a szemlélet, azaz kevésbé próbálják (tudják?) felmérni, egy adott intézkedésre hogyan reagálnak majd az érintettek. A viselkedési hatások tanulmányozása mellett helyet kapnak a kötetben a feketemunka nagyságrendjére, a rejtett gazdaság és a korrupció makrogazdasági és költségvetési hatásaira vonatkozó írások is.

A bevezetőt jegyző két szerkesztő, Semjén András és Tóth István János jelzi, hogy a szerzők nem kínálnak egyszerű recepteket a kormányzatnak. Rámutatnak, hogy siker az elszigetelt intézkedések helyett olyan átgondolt, széles körű, az ösztönzést és a büntetést kombináló intézkedéscsomagoktól várható, amelyeknek része az adórendszer egyszerűsítése és az adóadminisztráció hatékonyságának javítása is.

A módszertanilag sokszínű kötetben a nagyméretű adatbázisok kvantitatív elemzése mellett szimulációs modellek eredményei, illetve interjúkon alapuló gazdaságpszichológiai kutatások is helyet kaptak. További erénye, hogy a tanulmányok szerzői figyelembe veszik, használják egymás eredményeit. Ennek remek példája a futárcipacokról készült kvalitatív felmérést